

20 Seminarium Wschodnio- i Zachodnioeuropejskich Miejsc Pamięci

29 marca - 1 kwietnia 2023 r., Krzyżowa

Powojenne i postkomunistyczne debaty na temat powstań, protestu i oporu oraz ich upamiętniania w muzeach i miejscach pamięci Europy Wschodniej i Zachodniej

Gospodarzami wydarzenia były następujące organizacje:

- Fundacja „Krzyżowa“ dla Porozumienia Europejskiego, Krzyżowa (Dominik Kretschmann)
- Fundacja Pamięć, Odpowiedzialność, Przyszłość, Berlin (Agnieszka Pustola)
- Federalna Fundacja ds. Badania Dyktatury SED, Berlin (Amélie zu Eulenburg)
- Akademia Ewangelicka w Berlinie (Jacqueline Boysen)
- Ośrodek Pamięć i Przyszłość, Wrocław (Marek Szajda)

Wykład wprowadzający dr Magdaleny Saryusz-Wolskiej "Pamięć o protestach w polskiej pamięci kulturowej". (Niemiecki Instytut Historyczny w Warszawie)

W swoim wykładzie **Magdalena Saryusz-Wolska** zajęła się kwestią tego, w jaki sposób pamięć protestu we wszystkich jego różnych formach staje się częścią pamięci kulturowej lub historii. Według Maurice'a Halbwachsa pamięć indywidualna kształtuje się w narracji, czyli w społecznych ramach w których funkcjonuje jednostki. Dr Saryusz-Wolska rozróżniła dwie formy "wdrukowania" (imprintingu) w ramach udziału w życiu społecznego: premediację (według Richarda Grusina) i remediację. W przypadku premediacji przykład Polski pokazuje, że kanon szkolny jest bardzo nieelastyczny i pozostaje niemal niezmienny od dziesięcioleci. Z drugiej strony w Niemczech istnieje federalna struktura szkolna, która wykorzystuje bardziej elastyczny kanon. Remediacja opisuje wzajemne oddziaływanie różnych wpływów kulturowych (także międzynarodowych). Opierając się na projekcie "Remembering Hope: The Cultural Memory of Protest in Europe" (Ann Rigney), dr Saryusz-Wolska zauważyła, że nie tylko protest, ale także pamięć o nim podąża za ograniczonym repertuarem środków/strategii. Pomimo uniwersalności form protestu, każda kultura ma jednak swój własny koloryt pamięci. Na przykład polska pamięć protestu jest silnie zakorzeniona w kanonie kulturowym poprzez (najczęściej gwałtowne) powstania, których bohaterami są przede wszystkim mężczyźni. Na koniec dr Saryusz-Wolska zajęła się terminem aktywizmu pamięci, który odnosi się do aktywnego kształtowania pamięci poprzez protest, a tym samym do zmiany pamięci kulturowej. Pamięć bowiem sama w sobie jest zmienna i żywa pomimo lub z powodu wszelkich społecznych i kulturowych uwarunkowań.

Wykład wprowadzający prof. dr Claudii Weber "Opór: koncepcja i refleksje na temat tyranii" (Uniwersytet Europejski Viadrina, Frankfurt nad Odrą)

Claudia Weber najpierw prześledziła terminologiczne podejście do pojęcia oporu i określiła trzy podejścia. Zgodnie z nim opór można rozumieć - po pierwsze, w odniesieniu do definicji Dudena (słownika) - jako stawianie oporu i przeciwstawianie się, w przeciwieństwie do wycofywania się. Po drugie, w szczególności opór polityczny - w odniesieniu do Christophera Daase'a - można rozumieć jako z natury relacyjny. Zgodnie z tym, opór rozwija się, gdy dostrzegana jest rozbieżność między

rzządzającymi a obietnicą porządku, która nie została dotrzymana. W trzecim odczytaniu opór można zdefiniować jako działanie społeczne skierowane przeciwko postrzeganemu bezprawnemu sprawowaniu władzy. Akty oporu są wówczas przejawami i zachowaniem godności osobistej i występują jako akty przywracania porządku wypaczonego przez rządzących.

W drugiej części swojego wykładu Weber zajęła się koncepcją oporu Iris Därmann, zgodnie z którą zawsze istnieją możliwości działania nawet w przestrzeniach przemocy, nawet jeśli odbywają się one potajemnie lub pod maską posłuszeństwa. Unikanie jest również uważane za formę oporu. Tak radykalnie rozszerzona interpretacja pojęcia oporu zmierza jednak - zdaniem Webera - w kierunku arbitralności i zmiękcza kontekst znaczeniowy. Kontrastuje ona ten pogląd z definicją Heinricha Popitza "przemocy jako formy dochodzenia do władzy". Zgodnie z nią przemoc jest zasobem każdego człowieka - antropologiczną konstelacją - ponieważ ludzie są zawsze zasadniczo otwarci na zranienie i potężni, by zadawać obrażenia. Jeśli przemoc jest konceptualizowana w ten sposób, to koncepcja oporu pokazuje, że nie może być absolutnego egzekwowania totalitarnego roszczenia do władzy, ponieważ nawet absolutni władcy zawsze pozostają otwarci na zranienie.

Panel I: Protest i opór: okres narodowego socjalizmu

Peter Steinbach (Fundacja Centrum Pamięci Niemieckiego Ruchu Oporu, Berlin) mówił w swoim wykładzie o tym, dlaczego Krąg z Krzyżowej jest ważny dla badań nad ruchem oporu. Dla niego Krzyżowa jest postrzegana jako miejsce z przeszłości, w którym można zastanowić się nad historią i cywilizowanym współistnieniem. Tym, co łączyło wszystkich członków grupy, było przekonanie, że ludzie mogą żyć razem tylko wtedy, gdy są już przygotowani do radzenia sobie z innymi sposobami myślenia, bez względu na to, jak kontrowersyjne są ich poglądy. Poprzez kompromis i akceptację innych idei miał zostać opracowany sposób myślenia, który nie tylko przyniósłby reformy, ale całkowicie zastąpiłby narodowy socjalizm. Porządek prawny miał służyć jedynie ochronie słabszych, a nie ich uciskaniu. Steinbach odwołuje się do naszej dzisiejszej postawy wobec niesprawiedliwości, mówiąc, że ważne jest, aby być oburzonym i działać.

Raphael Utz (Imre Kertész Kolleg Jena) poświęcił swój wykład powstaniu w Sobiborze w 1943 roku i filmowej realizacji tego tematu w rosyjskim filmie fabularnym "Sobibór" (2018). Obóz zagłady w Sobiborze miał na celu zamordowanie jak największej liczby żydowskich mężczyzn, kobiet i dzieci w ramach "Akcji Reinhardt"; podczas jego istnienia (1942-1943) zginęło łącznie około 180 000 osób. W skład maszyny zabijania wchodziły oddziały robocze złożone z cywilnych żydowskich robotników przymusowych i sowieckich jeńców wojennych. 14 października 1943 r. doszło do powstania, na czele którego stanął szef istniejącej siatki ruchu oporu posiadający lokalną wiedzę (Leon Felhendler) oraz człowiek Armii Czerwonej z wojskowym rozeznaniem (Alexander Petscherski). Z około 500 osób, które uciekły, tylko 50 przeżyło do końca wojny. Pojmani i pozostawieni więźniowie zostali zabici, a obóz zrównano z ziemią. Dziś Sobibór jest częścią Miejsca Pamięci Majdanek. W 2018 r. na ekrany kin wszedł rosyjski film fabularny "Sobibór" (reż. Konstantin Chabenski), który jednak nie jest próbą rekonstrukcji autentycznego Sobiboru, a zabawą z dobrze znaną ikonografią Holokaustu. Skupia się na rosyjskojęzycznych bohaterach/powstańcach i scenach pobocznych, przeplatanych scenami przemocy (zabijanie esesmanów), podczas gdy eksterminacja 180 tysięcy ludzi opowiedziana jest jedynie mimochodem. W rezultacie inne obrazy zostają z widzom. Stalin jako siła przewodnia i

antysemickie skojarzenia są kolejnymi nośnikami oficjalnej rosyjskiej polityki historycznej. Zamiast przyrzeć się obozowi zagłady w Sobiborze, historyczny film akcji promuje bohaterstwo, które koncentruje się przede wszystkim na teraźniejszości. W tym miejscu pojawia się również pominięcie radzieckich jeńców wojennych, którzy nie pasują do heroicznego obrazu. Oficer Peczerski był później również ofiarą stalinizmu i został wykluczony z upamiętnienia przez stronę rosyjską.

Andrea Genest (Miejsce Pamięci i Przestrogi Ravensbrück) przypomniała w swoim wykładzie o "przemycanych znaleziskach z obozu koncentracyjnego Ravensbrück" jako formie oporu. Obóz koncentracyjny Ravensbrück (1939-45) był kobiecym obozem koncentracyjnym, w którym więziono około 120 000 kobiet, w tym około jedną trzecią Polek. Ravensbrück upamiętnia głównie te, które stawiały opór (zwłaszcza Polki), kobiety deportowane po Powstaniu Warszawskim oraz ofiary eksperymentów pseudomedycznych. Inne grupy ofiar, takie jak tak zwane "aspołeczne" czy prostytutki, nie są upamiętniane. Narracja o więźniach staje się coraz węższa, ponieważ współcześni świadkowie nie chcą mówić o okropnościach, których doświadczyli, ale o woli przetrwania, więc łatwiej jest dopasować się do dominującej narracji. W 1976 r. NRD-owskie służby bezpieczeństwa odkopały tak zwane "znalezisko przemytnicze", które zawierało 37 wierszy, 14 listów, listy rozstrzelanych, przegląd eksperymentów medycznych, rysunki i rzeźby dające wgląd w codzienne życie w obozie. MfS oceniło znalezisko i rozważało przekazanie jego zawartości Polsce. Jednak nigdy do tego nie doszło; dopiero później pojawiły się publikacje w Polsce i przez referenta.

Panel II: Protest i opór: okres komunizmu powojennego

Rainer Klemke (berlinHistory.app) zaprezentował "live ticker" aplikacji na temat 17 czerwca 1953 roku. Począwszy od 7 czerwca, można codziennie przeczytać o rozwoju wydarzeń do 70. rocznicy powstania ludowego w NRD i jego konsekwencjach. W swoim wykładzie odniósł się do przyczyn powstania, które wahały się od wyłączeń z 1945 r., przez restrykcyjną politykę SED w celu wdrożenia państwa socjalistycznego i zwiększonego ruchu ucieczkowego rolników i innych osób, po niedobory żywności, wzrost cen i wzrost standardów pracy.

Gábor Danyi (Europejska Sieć Pamięć i Solidarność, Warszawa) mówił o pamięci o węgierskiej rewolucji 1956 r. Po euforii 23 października, 4 listopada nastąpiło krwawe stłumienie powstania przez armię sowiecką. W okresie, który nastąpił później, nie było publicznej pamięci o powstaniu; wszelkie upamiętnienia zostały stłumione i zepchnięte do sfery prywatnej. Zamiast tego dominowała narracja kontrrewolucji. Po upadku Związku Radzieckiego i uzyskaniu przez Węgry niepodległości, 23 października został ogłoszony świętem państwowym. Do 2006 roku dominowała pamięć pluralistyczna, zorientowana na współczesnych świadków. Wraz z wymieraniem współczesnych świadków, narracje pamięci również uległy zmianie, a pamięć komunikacyjna zmieniła się w pamięć kulturową. Od 2006 r. powstanie 1956 r. jest wykorzystywane jako broń polityczna. A od 2010 r. kultura pamięci obrała nowy kierunek: teraz dominuje idea nacjonalistyczna i następuje zrównanie totalitaryzmów (np. "Dom Terroru"). Uwaga skupia się teraz na ofiarach i męczeństwie. Prywatne instytucje badawcze zostały znacjonalizowane, a kultura pamięci została zawłaszczona przez politykę pamięci.

Petr Blazek (Ústavu pro studium totalitních režimů, Praga) mówił w swoim wykładzie o wpływie Praskiej Wiosny w 1968 roku i kryzysie reżimu komunistycznego w latach 80-tych. Ma on problem z nazwą "Praska Wiosna", ponieważ próby reform pod rządami Alexandra Dubčeka były wspierane w całym kraju i trwały aż do inwazji wojsk Układu Warszawskiego 21 sierpnia 1968 roku. Ważną rolę odegrały zmiany personalne w partii komunistycznej w CSSR, która była zdominowana przede wszystkim przez intelektualistów, którzy byli w stanie zmobilizować ludność. W przeciwieństwie do lat 80-tych, w 1968 r. wiele osób wciąż miało osobiste wspomnienia z I Republiki, a reformy ograniczały się do kraju. Po stłumieniu ruchu reformatorskiego nastąpiła masowa czystka w partii komunistycznej, z której odeszły miliony członków. Społeczeństwo obywatelskie początkowo wycofało się do przestrzeni kościelnej, zanim zostało skierowane do organizacji masowych za pomocą ukierunkowanych kampanii ze strony Związku Radzieckiego. Ogólnie rzecz biorąc, Związek Radziecki próbował zapobiec powstawaniu nowych stowarzyszeń i opozycji.

Panel III: Protest i opór: Europa Zachodnia

W swojej prezentacji **Christiane Weber** (Arolsen Archives, Niemcy) przedstawiła krótki wgląd w prace archiwów Międzynarodowego Systemu Śledzenia (ITS), który został założony przez aliantów w Bad Arolsen (Hesja) po II wojnie światowej w celu centralnego rejestrowania wszystkich dokumentów z obozów koncentracyjnych i pracy przymusowej. Do tej pory zarchiwizowano około 30 milionów oryginalnych dokumentów od 17,5 miliona osób. Od czerwca 2019 r. większość dokumentów jest dostępna online, a bezpłatny dostęp do archiwum jest możliwy w dowolnym momencie. Dokumenty są przypisane do odpowiednich osób, co utrudnia wyszukiwanie tematyczne. Niemniej jednak istnieją również tak zwane zbiory specjalne, na przykład na temat oporu w obozach koncentracyjnych i gettach. Kolekcja składa się z dokumentów gestapo, które również pokazują środki prześladowań.

Jej koleżanka **Hanna Lehun** zaprezentowała kolekcję ukraińskich dokumentów w Archiwum Arolsen. Dokumenty te dotyczą głównie tematu pracy przymusowej i pochodzą z administracji nazistowskiej, Związku Radzieckiego i ruchu narodowego Urkain. Jednak powojenne dokumenty w formie współczesnych relacji świadków są również częścią tej kolekcji. Ze względu na trwającą od lutego ubiegłego roku wojnę agresji Rosji na Ukrainę, wiele archiwów zostało celowo zniszczonych przez armię rosyjską, a liczne dokumenty zaginęły. Lokalne dokumenty są również wykorzystywane do prześladowania jednostek. Dla ukraińskich archiwów digitalizacja jest najwyższym priorytetem, aby uchronić dokumenty i ich zawartość przed zniszczeniem.

Almudena Cruz Yabar (Universidad Complutense de Madrid) połączyła się online i przedstawiła poszczególne fazy oporu przeciwko reżimowi Franco (1936-1977). Podczas wojny domowej i w okresie powojennym reżim Franco zamordował setki tysięcy więźniów politycznych i pochował ich w anonimowych masowych grobach. Do końca II wojny światowej istniały różne ruchy oporu: Sojusz Demokratyczny, uchodźcy w Meksyku, Partia Komunistyczna w Hiszpanii. Ale wszystkie ruchy zakończyły się niepowodzeniem. W 1947 r. Franco ogłosił Hiszpanię monarchią, a siebie dożywotnim regentem. W okresie powojennym prawie wszystkie stosunki dyplomatyczne z faszystowską Hiszpanią zostały zerwane, zanim zimna wojna zakończyła izolację Hiszpanii na Zachodzie. Ale zanim to nastąpiło, na początku lat 50. w hiszpańskim społeczeństwie nasiliły się protesty, częściowo spowodowane rosnącymi kosztami życia. W 1956 r. studenci protestowali na Uniwersytecie

Madryckim, prowadzeni przez synów wysokich urzędników. Jako nowy aktor, Kościół katolicki wspierał reżim Franco i doprowadził do liberalizacji gospodarczej. Hiszpania pozostała autorytarną dyktaturą, ale pozostawiła ludność w dużej mierze samą sobie, co doprowadziło do wzrostu dobrobytu. Wraz z założeniem ETA i nasileniem działań w latach 60. represje ponownie wzrosły. Każdy ruch opozycyjny był natychmiast zwalczany, aby zapewnić Franco wyłączne prawo do władzy. Dopiero po śmierci Franco w 1975 r. rozpoczął się proces reform, a Hiszpania w ciągu kilku lat została przekształcona w monarchię parlamentarną.

Aida Rechená (dyrektor Narodowego Muzeum Oporu i Wolności - Twierdza Peniche, Portugalia) przedstawiła pracę nowego Muzeum Narodowego w Peniche, które koncentruje się na tematyce nieposłuszeństwa obywatelskiego, protestu i oporu w XX-wiecznej Portugalii. Twierdza była więzieniem dla więźniów politycznych w latach 1934-1974 i została zamknięta po demokratycznej rewolucji przeciwko dyktatorowi Oliveirze Salazarowi (dyktatura 1926-1974). Dyktatura charakteryzowała się cenzurą, represjami i policją polityczną (PIDE). W przeciwieństwie do Hiszpanii, w Portugalii nie było kary śmierci, więc nie ma masowych grobów. Wojna kolonialna, która rozpoczęła się w 1961 r., była początkiem końca reżimu. Wojna o niepodległość w koloniach przerodziła się w portugalską rewolucję, która obaliła dyktatorski reżim 25 kwietnia 1974 roku. Wszyscy więźniowie polityczni zostali zwolnieni, a ich wspomnienia i dokumenty są gromadzone przez muzeum. We wszystkich warstwach społeczeństwa istniał opór (opór studentów, opór intelektualistów i artystów, opór kobiet, wojna o niepodległość w koloniach). Jednak zdecydowaną większość oporu stanowili komuniści. Muzeum ma zostać otwarte w 50. rocznicę rewolucji w 2024 roku.

Panel IV: Praca edukacyjna i badania naukowe (wystawy i dokumentacja, archiwa)

Alexandra Skorvid (Memorial.cz, gulag.cz, Praga) zaprezentowała swoją pracę dla memorial.cz i gulag.cz. Memoriał został założony w 1998 r. jako organizacja pozarządowa w Rosji w celu badania sowieckiego systemu obozów w czasach Związku Radzieckiego. Pod koniec 2021 r. rosyjska organizacja została rozwiązana decyzją sądu, a rok później otrzymała Pokojową Nagrodę Nobla. Na stronie internetowej www.memsearch.org można przeglądać cyfrowe kopie Memoriału w internetowej bazie danych. Od 2016 r. istnieje również filia Memoriału w Czechach. Gulag.cz został założony w 2009 r. i (podobnie jak Memoriał) bada zjawisko sowieckich gułagów z naciskiem na odniesienie do historii Europy (np. projekt: Europejska Pamięć Gułagu - interaktywny podręcznik dla szkół w Polsce, Czechach, Słowenii, Niemczech, publikacja 2023). Inne projekty obejmują serię dokumentalną "Czesi i Wielki Terror" oraz wystawę "Sandarmokh - gdzie drzewa mają twarze". Na stronie www.gulag.online wirtualne muzeum prezentuje znormalizowany model Gułagu 3D oparty na badaniach przeprowadzonych w byłych obozach. W przyszłości planowane jest zintensyfikowanie prac archiwalnych i nawiązanie współpracy z archiwami ukraińskimi.

Peter Éric de Chassey (Narodowy Instytut Historii Sztuki, Paryż) zaprezentował wystawę "Images en lutte" (Bitwa obrazów), otwartą w 2018 r. w École des Beaux-Arts w Paryżu, poświęconą kulturze wizualnej skrajnej lewicy we Francji w latach 1968-1974. Wystawa koncentrowała się na relacji

między sztuką wizualną a polityką, w kontekście rozumienia dzieł sztuki jako modeli myślenia. Szkoła artystyczna i państwo jako sponsorzy postanowili powiązać wystawę z rocznicą 1968 roku, ponieważ szkoła była ważnym miejscem zamieszek w 1968 roku. Wystawa koncentrowała się przestrzennie na Francji i wynikała z interakcji z artystami. Na wystawie wykorzystano również materiały wizualne skonfiskowane w tamtym czasie przez policję. Peter Éric de Chassei definiuje następujące kryteria wystawy: 1. polityczna historia wizualna, a nie wizualna historia polityczna; 2. obiekty i obrazy nie służą jako ilustracje, ale same są aktorami; 3. żadne materiały wizualne nie są wykluczone; 4. sztuka pokazuje polityczną intencję artysty; 5. bloki tematyczne są zorientowane na wydarzenia tamtych czasów; 6. prezentacja w formie odpowiadającej obiektowi (np. książki leżące); 7. brak tekstów opisowych: materiały wizualne powinny mówić same za siebie i dawać pole do interpretacji. Studenci Akademii Sztuk Pięknych nadzorowali bibliotekę zintegrowaną z wystawą i oprowadzali zwiedzających po ekspozycji. Ogólnie rzecz biorąc, wystawa otrzymała dobre recenzje i posłużyła jako model dla kolejnych wystaw i publikacji. Nie było prawie żadnej reakcji ze strony samej akademii sztuki. Planowana prezentacja wystawy w Chinach nie powiodła się z powodu cenzury. W dyskusji skupiono się na "agencji obrazów" (działających jako aktorzy na widzów).

Weronika Wiese (Centrum Dokumentacyjno-Wystawiennicze Niemców w Polsce oraz Centrum Badań Niemców w Polsce, Opole) przedstawiła obraz traktowania mniejszości niemieckiej w Polsce po 1945 r. Po zakończeniu II wojny światowej kultura niemiecka w PRL była tłumiona. Oficjalnie wszyscy Niemcy zostali przesiedleni po 1945 roku, ale w rzeczywistości wielu z nich pozostało w Polsce. Po 1989 r. i upadku reżimu komunistycznego w Polsce mniejszość niemiecka założyła instytucje, aby ponownie publicznie kultywować swoją kulturę. W 2015 r. rozpoczęło działalność Centrum Badań Niemców w Polsce, a w 2022 r. ostatecznie otwarto Centrum Dokumentacji z około 740 mkw. powierzchni wystawienniczej. Budowa Centrum została sfinansowana przez Niemcy i Polskę i była nadzorowana przez polsko-niemiecki zespół historyków. Opole zostało wybrane jako lokalizacja, ponieważ mieszka tu większość Niemców. Centrum chce jednak zwrócić się nie tylko do mniejszości niemieckiej, ale także do większości społeczeństwa, aby nawiązać dialog międzykulturowy. Wystawa koncentruje się na historii i działalności Niemców w Polsce od średniowiecza do współczesności, ale są też wystawy czasowe poświęcone innym tematom i mniejszościom. Z otwartego archiwum można korzystać po wcześniejszym umówieniu. Organizacjami partnerskimi są Haus Schlesien w Königswinter i Muzeum Górnośląskie w Ratingen.

Panel V: Sztuka, Kampania internetowa, Projekty cyfrowe

Magdalena Musilova (Education for Equality and Ecology - EDEQEC, Słowacja) przedstawiła swoją słowacką organizację pozarządową, która obecnie składa się z pięciu członków. Poprzez swój projekt "Pamięć o kobietach i członkach różnych mniejszości, którzy brali udział w słowackim powstaniu narodowym" chcą zróżnicować uczestników powstania słowackiego (29.8.1944), ponieważ - w przeciwieństwie do powszechnego odbioru powstania - były tam również odważne i bohaterskie kobiety oraz inne aktywne mniejszości. Kolejnym celem projektu jest zwrócenie uwagi na intensywne wylesianie słowackich lasów. Odgrywa to ważną rolę w tym kontekście, ponieważ bojownicy tamtych czasów ukrywali się w lasach. W ramach projektu współpracują z dwoma historykami i ekspertem

leśnym i oferują wycieczki z przewodnikiem po lasach. Kampania ma na celu informowanie opinii publicznej o projekcie i wydarzeniach historycznych. Projekt został zakończony konferencją.

Maria Molenda i Maciej Walasek (Fundacja Nomina Rosae, Polska) zaprezentowali projekt internetowy "Nowy Sącz czasu wojny", który wykorzystuje cyfrową mapę, zdjęcia, relacje naocznych świadków i inne dokumenty do przedstawienia historii ludności Nowego Sącza pod okupacją niemiecką w czasie II wojny światowej. Teksty źródłowe i materiały dydaktyczne uzupełniają prezentację dokumentów historycznych. Treść jest artystycznie zaimplementowana w krótkich filmach. Wszystkie treści są powiązane z mapą cyfrową, dzięki czemu można z nich korzystać na miejscu w oparciu o lokalizację. Mapa jest dostępna pod adresem www.wojennysacz.pl. W ramach procesu tworzenia projektu jako części historii miasta, skupiono się również na losach ludności żydowskiej.

Andrzej Jerie (Ośrodek "Pamięć i przyszłość", Polska) zaprezentował film dokumentalny "Bitwa Wrocławska", który ukazał się w 2016 roku. Tematem filmu jest bitwa uliczna we Wrocławiu podczas największego wieceu ulicznego w Polsce 31.8.1982 r., w którym wzięło udział 70 000-100 000 uczestników z 700 000 mieszkańców. Oficjalnie była tylko jedna ofiara śmiertelna (rana postrzałowa), ale ikoniczne zdjęcie przedstawia osobę przejechaną przez pojazd wojskowy. Badania archiwalne ujawniły więcej ofiar śmiertelnych. Bohater filmu sam wziął udział w demonstracji jako 14-latek i napisał o niej pamiętnik, który został włączony do filmu za pomocą animacji. W filmie współcześni świadkowie są konfrontowani z wydarzeniami/osobami zamiast klasycznej relacji współczesnych świadków lub historyków. Żaden z ówczesnych sprawców nie chciał wypowiadać się przed kamerą. Film pokazuje tylko małe wydarzenie w kontekście historii Polski w stanie wojennym, ale został dobrze przyjęty przez publiczność. Tytuł rozpowszechnił się nawet w historiografii i jest obecnie reprezentatywny dla ówczesnych wydarzeń. Nie istnieje jednak publiczna kultura pamięci o tych wydarzeniach w postaci pomnika. Film był pokazywany w kinach i na festiwalach, obecnie jest dostępny tylko na DVD.

Dyskusja z okazji 20. rocznicy seminarium pamięci i perspektywy

Paneliści - Annemarie Franke, Andrea Genest, Magdalena Saryusz-Wolska i Adam Kerpel-Fronius - pod moderacją Roberta Żurka zastanawiali się nad minionymi dwudziestoma latami seminarium pamięci i wyrażali pomysły dotyczące możliwości przyszłego rozwoju tego formatu. Wszyscy zgodzili się, że Krzyżowa jako miejsce historyczne i miejsce spotkań ma szczególną atmosferę, a seminarium pamięci od samego początku oferowało chronioną przestrzeń do dialogu i przełamywania barier międzykulturowych. Rola Ludwiga Mehlhorna, którego wystawę "Odrzycając kłamstwo" można do dziś oglądać w Pałacu w Krzyżowej, została szczególnie podkreślona w zainicjowaniu seminarium. Od samego początku Krzyżowa miała być miejscem, w którym praktycy wyłaniającego się krajobrazu pamięci mogliby się spotkać i promować dialog między Niemcami Zachodnimi i Wschodnimi oraz między Europą Zachodnią i Wschodnią. Chodziło o to, aby zareagować na zauważony rozwój sytuacji, w której te same osobistości akademickie dyskutują o pamięci i pracy nad miejscami pamięci bez pełnego zaangażowania osób pracujących w praktyce. W związku z tym w Krzyżowej sami praktycy mieli się wypowiedzieć, wymienić pomysły i nawiązać kontakty. Wkrótce stało się jasne, że

perspektywa zachodnioeuropejska powinna zostać silniej uwzględniona. Jednocześnie okazało się, że wymiana poglądów w tak szerokim zakresie tematycznym nie zawsze jest łatwa.

- Zarówno paneliści, jak i goście na widowni zasugerowali różne impulsy dla przyszłej organizacji seminarium i możliwych dyskusji na temat treści:
- - Pożądana byłaby bardziej dogłębna dyskusja na temat wyzwań i konsekwencji cyfryzacji i multimediów w pracy memetycznej. Należy poświęcić więcej uwagi konsekwencjom przełomu cyfrowego. Liczne projekty cyfrowe zaprezentowane podczas seminarium świadczą o tej potrzebie.
- - Należy zastanowić się, jak ożywić edukację historyczną, zwłaszcza w świetle końca współczesnego świadectwa. Nie należy również zapominać o tym, że narodowe narracje pamięci różnią się między sobą i że jednolite upamiętnienie nie jest możliwe.
- - Istotne byłoby również bardziej intensywne zajęcie się zachodzącymi wstrząsami politycznymi, na przykład zbadanie cezur 2014 roku (początek wojny z Ukrainą, runda rozszerzenia UE). Należy również poświęcić więcej uwagi kwestiom ucieczki i migracji.
- - Za wszelką cenę należy utrzymać charakter spotkań - osobistą wymianę między praktykami pracy pamięci, mediatorami edukacyjnymi i naukowcami w chronionej przestrzeni.
- - Historia wzbudza duże zainteresowanie opinii publicznej i mediów w obliczu obecnych wstrząsów. Należy zastanowić się, czy historycy rzeczywiście prawidłowo ocenili rozwój wydarzeń.
- - Podążając za koncepcją "powolnej nauki", należy rozważyć możliwość "powolnej pamięci". W związku z tym seminarium mogłoby skorzystać na przedstawieniu mniejszej liczby projektów, ale omówieniu ich bardziej dogłębnie i intensywnie na sesji plenarnej. W ten sposób można by powrócić do pierwotnej idei pogłębionej wymiany między praktykami pracy z pamięcią.
- - Należy skupić się nie tylko na dyktaturach, ale także na kryzysach demokracji. Jednocześnie jednak należy zbadać napięcie między demokracją a dyktaturą, między odwagą cywilną a adaptacją, a także godnością a poniżeniem. Szczególnie w miejscach pamięci dochodzi do ciągłej konfrontacji z tymi złożonymi kwestiami, a także z pytaniem "dlaczego". Historia Krzyżowej wskazuje na potrzebę wypracowania postawy i reagowania na zagrożenia dla demokratycznych systemów prawnych.
- - W jaki sposób można odpowiednio przeciwdziałać dychotomizacji na sprawców i ofiary oraz narracyjnemu podziałowi na bohaterów i sprawców? Jak lepiej odzwierciedlić rzeczywistość w jej wielowarstwowości i złożoności?

Panel VI Rewolucja i transformacja - pamięć o sukcesie (i porażce?)

Irmgard Zündorf (Leibnitz Centre for Contemporary History Research Potsdam) przedstawiła studium wykonalności dla "Forum Opposition and Resistance 1945-1990", które miało na celu zbadanie możliwości i opcji utworzenia centralnego miejsca dla edukacyjnego i naukowego badania kompleksu tematycznego "opozycji i oporu". Forum powinno koncentrować się przede wszystkim na trzech zadaniach: 1) dostarczaniu kompleksowych informacji i edukacji na temat różnych i różnorodnych form oporu i opozycji w SBZ / NRD; 2) stymulowaniu doceniającej dyskusji na temat celów i kierunków, a także związanych z nimi zagrożeń ze strony opozycyjnych i opornych aktorów; 3) uwrażliwianiu ludzi na wyzwania teraźniejszości.

Cztery filary koncepcji forum obejmują:

- Obszar wystawienniczy:

o Stała wystawa z tematycznym, niechronologicznym podejściem do tematu opozycji i oporu; wystawy czasowe i objazdowe; prezentacja w foyer.

o Przewodnik medialny: wielojęzyczny i dostosowany do różnych grup docelowych, oferujący indywidualny dostęp, np. krótka wycieczka pogładowa w łatwym języku, wycieczka odkrywczą dla dzieci, wycieczka dwugodzinna.

o Podstawowa struktura tematyczna powinna obejmować Powstanie Ludowe 17 czerwca 1953 r., Pokojowa Rewolucja 1989 r., przykłady opozycyjnych i opornych zachowań z regionów itp.

- Warsztaty dialogu:

o Powinien służyć jako miejsce spotkań i dyskusji, z którego można rozwijać szerokie spektrum ofert edukacyjnych, np. wycieczki z przewodnikiem, warsztaty, wydarzenia itp.

o Oferty powinny być skierowane zarówno do ekspertów, jak i przypadkowych odwiedzających i multiplikatorów z kraju i zagranicy.

- repozytorium wiedzy:

o Składające się głównie z archiwum NRD-owskiej opozycji Robert Havemann Society e.V., które ma być stale rozbudowywane poprzez nabywanie kolejnych materiałów archiwalnych.

o Rozszerzone o stacje medialne, bibliotekę specjalną, archiwalną bazę danych i dodatkowe oferty cyfrowe.

- kolegium badawcze:

o Badania nad opozycją i ruchem oporu w Niemczech i poza ich granicami z udziałem wewnętrznych i zewnętrznych naukowców.

o Program stypendialny

Studium wykonalności zostało przedstawione komisji kultury Bundestagu i spotkało się z pozytywnym przyjęciem. Jak dotąd koncepcja zakłada budowę forum w miejscu "siedziby Stasi. Kampus dla demokracji".

Natalia Ivchik przedstawiła różnorodną pracę Centrum Badań Polityki Pamięci i Historii Publicznej (Mnemonics Ukraine) z siedzibą w Równem, a w szczególności projekt Ścieżki Pamięci. Organizacja jest dobrowolnym i niezależnym stowarzyszeniem, którego celem jest, z jednej strony, prowadzenie badań naukowych nad polityką pamięci i historią publiczną, a z drugiej strony, rozwijanie i promowanie integracyjnych modeli w dziedzinie polityki pamięci na Ukrainie. Organizacja pozarządowa została założona w 2016 roku z inicjatywy lokalnych historyków.

- o Działalność centrum obejmuje budowę znaków pamięci i opracowywanie nowoczesnych materiałów dydaktycznych do pracy edukacyjnej w szkołach i poza nimi na temat wielokulturowej historii Ukrainy. Ponadto realizowane będą nieformalne formaty wydarzeń - szkoły letnie, warsztaty, szkolenia, wycieczki i seminaria. Z drugiej strony organizowane są formaty akademickie - konferencje, okrągłe stoły, publikacje, tłumaczenia. Co nie mniej ważne, organizacja angażuje się

w integracyjne praktyki pamięci w przestrzeni miejskiej. W swoich działaniach centrum współpracuje z mediatorami edukacyjnymi, multiplikatorami, uczniami i przedstawicielami mediów.

- Oprócz wielu innych pomyślnie zrealizowanych projektów w ostatnich latach, zaprezentowano w szczególności projekt "Ścieżki pamięci". Projekt ten składa się z pięciu komponentów:
- - Seria wykładów:
- o Przeprowadzone wiosną i latem 2021 r. na temat wydarzeń i wspomnień II wojny światowej na Wołyniu z perspektywy różnych grup ofiar, w tym jeńców wojennych, Romów, Czechów wołyńskich, robotników wschodnich.
- - Seria podcastów:
- o Realizowana z wiodącymi ukraińskimi ekspertami na temat pamięci o II wojnie światowej na Wołyniu.
- - Interaktywna mapa:
- o Stale uzupełniana i rozbudowywana, prezentująca symboliczną przestrzeń Równego. Na mapie prezentowane są tablice upamiętniające ofiary II wojny światowej w mieście.
- - Powieść graficzna:
- o Historyczna powieść graficzna "Ornitofobia" odnosi się do traumatycznych wydarzeń II wojny światowej i Holokaustu na Wołyniu. Została stworzona przez reżysera i scenarzystę Artema Vyshnevskiy'ego oraz artystkę Julię Antonovą.
- - Szkoła letnia:
- o Szkoła letnia nie mogła jeszcze zostać zrealizowana z powodu rosyjskiej wojny agresji przeciwko Ukrainie. Planowane są dwie fazy projektu: Po pierwsze, uczestnicy mają zostać wprowadzeni w teoretyczne podstawy polityki pamięci i zapoznani z różnymi formami upamiętniania. Dzięki zdobytej w ten sposób wiedzy uczestnicy będą realizować projekty badawcze w swoich miejscach zamieszkania, przy wsparciu doradczym pracowników Mnemonics.

Vytautas Jurkus i Vytautas Petrikenas zaprezentowali Muzeum i Miejsce Pamięci IX. Fort Kowno i swoją pracę w nim. Obiekty zajmują łączną powierzchnię 50 hektarów i posiadają ekspozycję stałą oraz wystawy czasowe. Obaj naukowcy przedstawili historię tego miejsca. IX Fort został zbudowany na krótko przed wybuchem I wojny światowej na rozkaz rosyjskiego cara i miał służyć obronie zachodnich granic - Kowno należało wówczas do rosyjskiego imperium carskiego. W okresie międzywojennym i uzyskania przez Litwę niepodległości, w kompleksie budynków - Kowno było w tym czasie stolicą - mieściło się więzienie IX Fort. Kiedy Litwa była okupowana przez ZSRR, NKWD wykorzystywało IX Fort i deportowało stąd wielu więźniów politycznych na Syberię. Po zajęciu Litwy przez niemiecki Wehrmacht latem 1941 r. SS wykorzystało kompleks budynków jako obóz zbiorczy dla Żydów i miejsce egzekucji. Od czerwca 1941 r. do lata 1944 r. członkowie SS i kolaboranci zamordowali w IX Forcie ponad 50 000 osób. Ofiarami byli głównie Żydzi z kowieńskiego getta. Po II wojnie światowej przez kilka lat fort był wykorzystywany jako magazyn żywności. W 1958 r. w miejscu tym otwarto pierwszą wystawę, a od 1960 r. prowadzono prace wykopaliskowe w miejscach egzekucji. W 1984 roku przystąpiono do realizacji kompleksu memorialnego. Zainaugurowano 32-metrowy pomnik autorstwa rzeźbiarza Alfonsasa Ambraziūnasa, poświęcony ofiarom faszyzmu.

Prace rekonstrukcyjne w miejscu pamięci będą kontynuowane do końca 2023 roku. Ponadto w ostatnich latach przeprojektowano część wystawy stałej.

Dyskusja końcowa:

Seminarium zakończyło się rundą informacji zwrotnej, w której uczestnicy wyrazili swoje wrażenia z realizacji konferencji, a także impulsy i sugestie dotyczące nadchodzących spotkań wspomnieniowych na sesji plenarnej:

- - Jednogłośnie chwalono wyjątkową atmosferę i charyzmę miejsca, międzynarodowy charakter seminarium, różnorodność tematów oraz doskonałą okazję do wymiany i nawiązywania kontaktów.
- - Krytkowano techniczną realizację seminarium. Poproszono o użycie działającego rzutnika oraz o poprawę warunków wizualnych i dźwiękowych. Ze względu na jasność w sali seminaryjnej prezentacje nie były rozpoznawalne. W przyszłości należy również uwzględnić integrację usług w chmurze lub pulpitu nawigacyjnego. Potencjał do poprawy dostrzeżono również w uczestnictwie hybrydowym. W ten sposób konferencja mogłaby stać się bardziej partycypacyjna i inkluzywna.
- - Ponadto wyrażono życzenie większej przestrzeni do dyskusji i głębszej wymiany treści. Byłoby również pożądane, gdyby kompilacja programu konferencji była lepiej powiązana tematycznie. Sprawiało to wrażenie luźnego tematycznie zbioru wykładów.
- - Byłoby również pożądane, aby skonstruowany przez Rosję pogląd na Ukrainę został podjęty i omówiony znacznie mocniej w trakcie seminarium. Zwłaszcza biorąc pod uwagę fakt, że rosyjska wojna agresji przeciwko Ukrainie unosiła się nad wszystkimi dyskusjami, działaniami i pomysłami projektowymi spotkania.
- - Sugerowane tematy kolejnych seminariów pamięci obejmowały pytania:
- o Jak patrzymy na historię, która stała się rzeczywistością od 2014 roku, a zwłaszcza od 24 lutego 2022 roku? W tym miejscu szczególne podziękowania zostały skierowane do kolegów z Ukrainy, którzy wielokrotnie prowadzili dyskusje od historii do teraźniejszości.
- o Jak praca pamięci reaguje na te nowe realia i jak radzą sobie z nimi miejsca pamięci? Co i w jaki sposób mogą zrobić osoby aktywne w pracy nad pamięcią, aby odpowiednio zareagować na te zmiany?
- o W jaki sposób obrazy pamięci, omówione podczas seminarium poświęconego miejscom pamięci, mogą być lepiej przenoszone do społeczeństwa większościowego i jak można lepiej przeciwdziałać dezinformacji?
- o W jaki sposób młodsze pokolenia mogą być lepiej zaangażowane w dyskusje, które zajmują seminarium pamięci, tak aby pojawiła się również konstruktywna wymiana międzypokoleniowa?